

УДК 349.2

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Чумаченко І.М., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права
Запорізький національний університет

У статті, на основі аналізу наукових поглядів учених, надано авторське визначення поняття суб'єктів процесуальних правовідносин у трудовому праві України. Констатовано, що суб'єктами процесуальних правовідносин у трудовому праві України є коло суб'єктів права, за якими чинним законодавством визнано суб'єктивні права та юридичні обов'язки щодо участі в справах із вирішення трудових конфліктів, спорів, незалежно від ролі цих суб'єктів у даному процесі. Зазначено, що однією зі суттєвих особливостей процесуальних відносин у трудовому праві є коло їх учасників, або їхній суб'єктний склад.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктний склад, правовідносини, процесуальні правовідносини, трудове право України.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, предоставлено авторское определение понятия субъектов процессуальных правоотношений в трудовом праве Украины. Констатировано, что субъектами процессуальных правоотношений в трудовом праве Украины является круг субъектов права, за которыми действующим законодательством закреплены субъективные права и юридические обязанности относительно участия в делах по решению трудовых конфликтов, споров, независимо от роли этих субъектов в данном процессе. Отмечено, что одной из существенных особенностей процессуальных отношений в трудовом праве является круг их участников, или их субъектный состав.

Ключевые слова: субъект, субъектный состав, правоотношения, процессуальные правоотношения, трудовое право Украины.

Chumachenko I.M. TO THE PROBLEM OF DEFINITION OF THE SUBJECTS OF PROCEDURAL LEGAL RELATIONS IN THE LABOR LAW OF UKRAINE

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists, author's definition of the concept of subjects of procedural legal relations in the labor law of Ukraine is provided. It was stated that subjects of procedural legal relations in the labor law of Ukraine are a circle of subjects of law, according to which current legislation recognizes subjective rights and legal obligations regarding participation in cases on the resolution of labor disputes, disputes, regardless of the role of these subjects in this process. It is noted that one of the essential features of procedural relations in labor law is the circle of their participants or their subjective composition.

Key words: subject, subject structure, legal relations, procedural legal relations, labor law of Ukraine.

Постановка проблеми. Сьогодні в юридичній літературі все частіше наголошується на необхідності вдосконалення процесуальних правовідносин у трудовому праві. Зазначене пояснюється тим, що в розвинених державах Європи та Світу акцент насамперед робиться на позасудовому вирішенні трудового спору, що, на нашу думку, беззаперечно, є правильним. З огляду на зазначене вище, можна з упевненістю говорити про те, що нині питання вдосконалення процесуальних правовідносин у трудовому праві є актуальним та перспективним напрямом наукових пошуків. Вирішення проблем у цій сфері неможливе без переосмислення сутності окремих складників вказаних правовідносин. Варто зауважити, що як і будь-які інші правовідносини, процесуальні правовідносини в трудовому праві України за свій ключовий структурний елемент мають суб'єктів, яким і буде присвячено дане наукове дослідження.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти суб'єктного складу процесуальних правовідносин у трудовому праві у своїх наукових працях розглядали: Н.А. Плахотіна, С.М. Морозов, В.К. Бабаєва, В.Д. Ткаченко,

Л.Л. Богачова, Ю.П. Дмитренко, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.П. Мельник, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових праць, в юридичній літературі відсутнє єдине комплексне дослідження, присвячене визначенню поняття суб'єктів процесуальних правовідносин у трудовому праві України.

Мета статті – визначити поняття суб'єктів процесуальних правовідносин у трудовому праві України.

Постановка проблеми. У тлумачних словниках української мови з терміном «суб'єкт» (від лат. *subjectum* – «покладене, закладене в основу; те, що є основою» [1, с. 553]) пов'язується такий зміст:

- істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності;
- особа, група осіб, організація й ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті;
- особа чи організація як носій певних прав та обов'язків;
- людина як носій певних фізичних і психічних властивостей, якостей; людина як об'єкт дослідження;

– людина з негативними рисами характеру, підозрілою зовнішністю; презирлива назва особи, яку не хочуть називати;

– головний член речення, що означає предмет дії, стану, властивості або якості, зазвичай виражених присудком [2, с. 1408–1409].

Із зазначеного видно, що є багато визначень поняття «суб'єкт», характерні ознаки якого різняться залежно від сфери його застосування. Проте варто визнати, що як базисне застосовується філософське тлумачення категорії «суб'єкт». На сторінках словникової та енциклопедичної філософської літератури можна знайти такі визначення зазначеної категорії:

– наділена волею та свідомістю людина, яка активно діє та пізнає;

– індивід як носій яких-небудь властивостей, станів;

– носій субстанціальних властивостей і характеристик, що визначають якісні особливості об'єкта;

– носій предметно-практичної діяльності та пізнання – джерело активності, спрямованої на об'єкт;

– психологічно-гносеологічне «Я», що протиставляється чомусь іншому, «не-Я», об'єкту. «Я» – це індивід, якому протистоїть, протиставляється об'єкт і який спрямовує на цей об'єкт своє пізнання чи дію – і в цьому відношенні він виступає як «суб'єкт пізнання», «суб'єкт дії» [3, с. 439].

Аналіз філософських підходів до тлумачення поняття «суб'єкт» дозволяє зробити висновки про те, що суб'єктом визнається людина, яка володіє (є носієм) певними властивостями, характеристиками, є джерелом пізнавальної активності, діяльності, спрямованої на той чи інший об'єкт, предмет. Тобто суб'єкт, або «Я», як слушно зазначає В.Ф. Петрушенко, – це людина, яка є активним началом соціальних та культурних процесів, пізнання, комунікації [4, с. 199–200]. Означене філософське тлумачення змісту категорії «суб'єкт» загалом правильне і для сфери права, в якій суб'єкт також є носієм низки юридичних властивостей, ознак, характеристик, джерелом активності, юридично значущої діяльності поведінки, орієнтованої на певні об'єкти. Однак в юриспруденції поняття «суб'єкт» має особливості.

На сторінках юридичної літератури поняття «суб'єкт» зазвичай вживається в складі таких понятійно-термінологічних конструкцій, як «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», щодо тлумачення сутнісного змісту і співвідношення яких висловлюються різні наукові думки. Так, М.М. Марченко вважає, що суб'єктами права є особа й (або) організація, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [5, с. 591]. В.М. Хропанюк і В.І. Шанін пропонують суб'єктами права називати окремих людей або їх організації, які, відповідно до норм права, мають здатність бути учасниками правових відносин [6, с. 144]. О.Ф. Скакун у своїх працях пише, що суб'єкти (учасники) правовідносин – індивідуальні або колективні суб'єкти, які на підставі правових норм використовують свою правосуб'єктність

у конкретних правовідносинах, тобто реалізують суб'єктивні права й юридичні обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність. На думку науковця, щоби стати суб'єктом (учасником) правовідносин, потрібно бути суб'єктом права, тобто мати правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність) [7, с. 394]. О.Ф. Скакун зауважує, що відмінність суб'єктів права від учасників правовідносин полягає в такому: а) суб'єкти права є потенційними учасниками правовідносин; б) суб'єкти права можуть втілити (реалізувати) свої права й поза правовідносинами; в) суб'єкти права (діти, душевнохворі) можуть володіти лише правоздатністю, а для учасників правовідносин необхідна дієздатність. Від їхнього імені в правовідносинах виступають законні представники (батьки, опікуни, піклувальники), щоби набути права та виконати обов'язки [7, с. 395]. Ю.С. Шемшученко тлумачить суб'єкт права як фізичну або юридичну особу, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [8, с. 680].

А. Я. Сухарева, В.Е. Крутських визначили суб'єктів права як осіб, які за законом володіють здатністю мати та реалізовувати безпосередньо або через представників права й юридичні обов'язки (правосуб'єктність) [9, с. 594]. В.В. Аванесян, С.В. Андреева й Е.В. Белякова вважають, що суб'єкт права – будь-який учасник правовідносин, якого юридична норма наділяє правами й обов'язками [10, с. 573]. М.І. Матузов зазначає, що поняття «суб'єкти права» і «суб'єкти правовідносин» загалом рівнозначні, але конкретний громадянин як постійний суб'єкт права не може бути одночасно учасником усіх правовідносин; новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, будучи суб'єктами права, не є суб'єктами більшості правовідносин; правовідносини – не єдина форма реалізації права [11, с. 482].

С.С. Алексеев у своїх дослідженнях виходить із того, що суб'єкти права – це особи, які володіють правосуб'єктністю, тобто громадяни, організації, громадські утворення, які можуть бути носіями прав та обов'язків, брати участь у правовідносинах [12, с. 70]. У свою чергу, С.Ф. Кечек'ян свого часу, розмірковуючи про суб'єктів права і правовідносин, наголошував на тому, що коли особа набуває якихось прав, вона тільки реалізує ту здатність, яка їй була притаманна і раніше, і не набуває жодних нових якостей, крім тих, які цілком пов'язані зі змістом тих прав, яких особа набуває, і обов'язків, що на неї покладаються. Отже, термін «суб'єкт права» може вживатися як на позначення особи, здатної стати носієм прав і обов'язків, так і тієї, яка вже бере участь у правовідносинах [13, с. 67]. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова вважають, що суб'єкт правовідносин – це такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків. Вони акцентують увагу на тому, що поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права не завжди збігаються: по-перше, правовідносини – не єдина форма реалізації норм права; по-дру-

ге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [14, с. 338]. В.І. Прокопенко у своїх працях пише, що визнання юридичних осіб або громадян носіями прав і обов'язків, надання їм певної правосуб'єктності, тобто наділення суспільно-юридичними якостями, що дозволяє їм брати участь у різних майнових, організаційних, особистих немайнових правовідносинах, перетворює їх на суб'єктів цих правовідносин [15, с. 93].

У трудовому праві, як зазначає Ю.П. Дмитренко, суб'єктами називають учасників індивідуальних, колективних трудових та інших відносин, які є предметом трудового права і які на підставі чинного законодавства наділяються суб'єктивними правами та відповідними обов'язками [16, с. 105–106]. Л.П. Грузінова та В.Г. Короткін пишуть, що суб'єкти трудового права – це учасники суспільних відносин, які можуть мати трудові права й обов'язки, а також реалізовувати їх. Суб'єктами трудового права є сторони трудових і тісно пов'язаних із ними відносин, що мають трудову правосуб'єктність [17, с. 66]. К.Ю. Мельник охарактеризував суб'єктів трудового права як учасників трудових та тісно пов'язаних із ними відносин, які на підставі трудового законодавства мають трудові права й обов'язки [18, с. 61]. М.І. Іншин у своїх працях пише, що в теорії права «суб'єкт права» – це особа чи організація, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків». Подібні підходи, як зазначає вчений, застосовуються в теорії трудового права. Тобто суб'єкти трудового права – це фізичні особи чи організації, які відповідно до закону наділені здатністю мати та здійснювати безпосередньо або через представника суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки. Суб'єкти трудового права характеризуються тим, що вони виступають: а) носіями прав та обов'язків, які випливають зі змісту норм трудового права; б) носіями повноважень із питань праці відповідно до закону; в) суб'єктами юридичної відповідальності за вчинення правопорушень із питань праці; г) можуть вступати в правовідносини з питань праці безпосередньо або через уповноважених представників (осіб). Суб'єкти трудового права – це учасники суспільних відносин, які наділяються можливістю мати, здійснювати (набувати, реалізовувати) трудові права й обов'язки, а у випадках, визначених законом, повноваження з питань праці, а також нести юридичну відповідальність за вчинення правопорушень [19, с. 97]. Н.П. Долгіх, В.П. Марущак зазначають, що суб'єктами трудового права можуть бути учасники індивідуальних і колективних трудових відносин, які на підставі чинного законодавства мають трудові права й відповідні обов'язки [20, с. 21].

Із зазначеного видно, що серед дослідників немає єдності щодо того, як співвідносяться поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Загалом усі позиції щодо цього можна об'єднати у дві групи:

– «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» являють собою синонімічні категорії;

– «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» тісно пов'язані, але не тотожні поняття й явища.

Безпосередньо у сфері трудового права дослідники зазвичай не приділяють суттєвої уваги розмежуванню зазначених категорій і вживають їх як синонімічні або тотожні. Проте, на наше переконання, більш змістовна й обґрунтована друга з вищезазначених позицій. Адже суб'єктом права є кожна особа, за якою норми об'єктивного права визнають таку здатність. Зокрема, суб'єктом трудового права є кожна особа, про що прямо свідчить зміст ст. 43 Основного закону України, а саме: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Однак, визнаючи можливість особи бути суб'єктом права, законодавство тим самим декларує лише потенційну здатність особи бути суб'єктом тих чи інших правовідносин, зокрема трудових. Щоби реалізувати цю здатність, суб'єкт права повинен володіти необхідними, юридично значущими властивостями (характеристиками), зокрема дієздатністю та деліктоздатністю, наявність яких, у встановленому законом обсязі, дозволить йому вступити в певні правовідносини і перетворитися із суб'єкта права та потенційного суб'єкта правовідносин на суб'єкта права і реального суб'єкта конкретних правовідносин.

Висновки. Завершуючи представлене наукове дослідження, можемо констатувати, що суб'єктами процесуальних правовідносин у трудовому праві України є коло суб'єктів права, за якими чинним законодавством визнано суб'єктивні права та юридичні обов'язки щодо участі в справах з урегулювання трудових конфліктів, спорів, незалежно від ролі цих суб'єктів у даному процесі. Варто також зазначити, що однією із суттєвих особливостей процесуальних відносин у трудовому праві є коло їх учасників, або їхній суб'єктний склад. Суб'єктний склад процесуальних відносин у трудовому праві значною мірою наслідуює суб'єктний склад матеріальних трудових відносин, але не тотожний йому, що зумовлено процесуальним характером перших. Зокрема, йдеться про те, що такі суб'єкти, як: свідки, експерти, процесуальні представники, трудовому матеріальному праву і трудовим правовідносинам не притаманні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ, 2000. С. 680.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2005. С. 1728.
3. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдина. Москва, 1962. 544 с.
4. Петрушенко В.Л. Философський словник: терміни, персоналії, сентеції. Львів, 2011. 352 с.
5. Марченко М.Н. Теория государства и права : учебник. 2 изд., перераб. и доп. Москва, 2004. 640 с.
6. Хропанюк В.Н., Шанин В.И. Теория государства и права. Москва, 1993. 280 с.

7. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 2 вид. Київ, 2010. 520 с.
8. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка (відп. ред.) та ін. Т. 5: П – С. Київ, 2003. 736 с.
9. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2 изд., перераб. и доп. Москва, 2003. 704 с.
10. Большая юридическая энциклопедия / В.В. Аванесян и др. Москва, 2007. 688 с.
11. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва, 1997. 672 с.
12. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва, 1999. С. 712.
13. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. Москва, 1958. 89 с.
14. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків, 2002. 432 с.
15. Прокопенко В.І. Трудове право України : підручник. Харків, 1998. 480 с.
16. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : підручник. Київ, 2009. 624 с.
17. Грузінова Л.П., Короткін В.Г. Трудове право України : навчальний посібник. Ч. 1. Київ, 2003. 128 с.
18. Мельник К.Ю. Трудове право України : підручник. Харків, 2014. 480 с.
19. Трудове право України : підручник / за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. 2 вид., перероб. і доп. Київ, 2016. 472 с.
20. Долгіх Н.П., Марущак В.П. Трудове право : навчальний посібник. Одеса, 2011. 252 с.